

9. המתנה בין בשר וחלב (סימן פט סעיף א)

א. מנהג אשכנז לשמור שעה או שלוש

(1) המנהג לשמור שעה

הגש"ד – רבים נוהגים להקל ועושים להם פשרה מדעתם להמתין שעה אחת אחר סעודת בשר וסליקו וברכו ואז אוכלין גבינה. ואף על פי דלא אשכחנא טעמא ורמז לשיעור זה¹ ממה נפשך מכל מקום מי ימחה בידם הואיל ותוספות וראבי"ה מתירין. וכ"כ או"ה מ,ד – ונהגו העולם להמתין שעה אחת מכ"ד ליום אחר ברכת המזון... וממתין השעה אפילו אחר אכילת בשר חיה ועוף.

וכ"פ בהגה – והמנהג הפשוט במדינות אלו, להמתין אחר אכילת הבשר שעה אחת, ואוכלין אחר כך גבינה. מיהו צריכים לברך גם כן ברכת המזון אחר הבשר, דאז הוי כסעודה אחרת, דמותר לאכול לדברי המקילין. אבל בלא ברכת המזון, לא מהני המתנת שעה.

והוסיף הש"ך ס"ק ו – נראה דאם אכל בשר בלא סעודה צריך לברך ברכה אחרונה מקודם ובלאו הכי לא הוה סילוק.

* פרטי המנהג

- נחלקו האם צריך לקנח ולהדיח את פיו לאחר שעה לפני אכילת גבינה², ולמעשה כתב בפנה"ל (כו,ב) שלא צריך (אמנם אם יודע שיש לו בשר בין השיניים צריך להוציא).
- כתב הרמ"א שמספיק להמתין שעה מסיום אכילת הבשר ולא צריך להתחיל למנות שעה מסיום ברכת המזון.³

¹ פר"ח פט,ו – המתין אחר אכילת הבשר שעה אחת כו'. מנהג זה נמשך להם מספר הזוהר דאיתא התם בסוף פרשת משפטים אשכחן דכל מאן דאכיל האי מיכלא דאיתחבר כחדא או בשעתא חדא או בסעודתא חדא כו'.
פלת פט,ג – וזה אינו דלשון שעתא כוונתו עת חדא, ואינו נגדר בשעות העולם, רק עת, ומצהרים עד ערב קרוי ג"כ שעתא חדא. אבל נראה דזהו אם להמתין שעה חדא או שש שעות, נחלקו בענין עיכול, כי עיין באו"ח סימן קפ"ד במג"א ס"ק ט' דתחלת עיכול הוא לערך שעה וחומש, וסוף עיכול ששה שעות.

פמ"ג (שפ"ד) – והם ממתנים שעה הוא במקום הקינוח דתו אין מושך טעם.

בפנה"ל (כו,ב) כתב בטעם מנהג, שעל ידי כך ניכר בבירור שהן שתי סעודות נפרדות.

² או"ה – ונהגו העולם להמתין שעה אחת מכ"ד ליום אחר ברכת המזון ואוכל אז גבינה אפילו בלא קינוח.

רמ"א כתב לגבי דעת התוס' וראבי"ה – ויש אומרים דאין צריכין להמתין שש שעות, רק מיד אם סלק ובירך ברכת המזון, מותר על ידי קינוח והדחה. והבין מזה הט"ז – ודבר פשוט הוא דמי שנהג בקולא זו להמתין שעה אחת שצריך ג"כ לקינוח והדחה כמו שהוזכר בדברי י"א של רמ"א שמזה נמשכה הקולא הזאת. וכ"כ במפורש הרמ"א בסימני תורת החטאת כלל עו-עז – והמנהג להמתין שעה אחת בנתים ולברך בנתים ואין חילוק אם המתין השעה קודם שבירך או לאחר שבירך ומכל מקום קינוח הפה בעי. וכ"פ יד יהודה (בפירוש הקצר ס"ק ט).

אך ש"ך כתב – ודאי... דהמנהג בהמתנת שעה סגי אפי' בלא קינוח והדחה וכ"כ באו"ה ומביאו בת"ח לפסק הלכה וכן נראה, ומ"ש הרב די"א מיד אם סילק ובירך מותר ע"י קינוח והדחה משמע דקינוח והדחה מיהא בעי היינו אם בא לאכול מיד אחר שסילק ובירך. וביאר פמ"ג (שפתי דעת) – אפשר הש"ך סובר דודאי הנהגין להמתין שעה הוא כסברת התוס' דמסעודה לסעודה לאלתר שרי ואפילו הכי בעי קינוח והם ממתנים שעה הוא במקום הקינוח דתו אין מושך טעם.

³ **דרכי משה** (פט) – ומדברי איסור והיתר הארוך משמע דהמתנת שעה צריכה להיות אחר ברכת המזון אבל אם המתין קודם ברכת המזון אף על גב דבירך לא מהני דהא קאמר ונהגו להמתין שעה אחר ברכת המזון אמנם לפי הטעם שכתב מהרא"י (שם) דאין למחות בידם משום

- **רמ"א** – ויש אומרים דאין לברך ברכת המזון על מנת לאכול גבינה (או"ה מ,ג), אבל אין נזהרין בזה. ע"כ. **הט"ז** דחה את דברי הרמ"א וכתב שאסור לסמוך על זה, אך בכור שור יישב את המנהג.⁴

(2) המנהג לשמור שלוש שעות

- **איסור והיתר** (מיוחס לרבינו ירוחם) סימן לט – אכל בשר אסור לאכול גבינה עד סעודה אחרת... והוא ג' שעות כרש"י.⁵

מנהג זה התקבל בעיקר בקרב יוצאי אשכנז, אך כתב בעלי הדס (כא,ב) – חכמי תוניס הורו הלכה למעשה כדעת מרן השו"ע שיש להמתין שש שעות בין בשר לחלב. אולם למעשה לא נהגו כן אלא מקצת תלמידי חכמים ואנשי מעשה. אבל רוב העם נהגו בקולא גדולה ולא היו ממתנינים אלא שלש שעות בלבד. ע"כ. הרי שמנהג זה של שמירת שלוש שעות, התפשט והגיע אף לקהילות ספרדים.

(3) האם ראוי שגם הנוהגים להקל יחמירו לשמור שש שעות?

- **הגש"ד** כתב לאחר שהביא את המנהג של שעה – אכן הצנועים מושכין ידיהם עד מסעודת שחרית לסעודת ערבית. וכתב **רמ"א** – ויש מדקדקים להמתין שש שעות אחר אכילת בשר לגבינה, וכן נכון לעשות. וכן נכון לעשות' – וכן מהרש"ל דכן ראוי לעשות לכל מי שיש בו ריח תורה.

דהואיל ועבדי כתוספות וראבי"ה נראה דאין לחלק בהא ואפשר דאף הארוך לא קאמר אלא אורחא דמילתא והוא הדין אם המתין השעה קודם ובירך וסילק דשרי. וכ"כ בהגה – ואין חילוק אם המתין השעה קודם ברכת המזון. או אחר כך. ⁴ ט"ז – אבל אין נזהרין בזה. לא ידעתי במה סמכו בזה דהא עיקר הקולא הוא דס"ל כה"א שזכר רמ"א שהוא דעת התו' וראבי"ה כמ"ש לעיל בשם מהרא"י ושם הוזכר בפ"י בתו' בלשון זה אלא אפי' לאלתר אם סילק ובירך שפיר דמי עכ"ל משמע דלא מהני ברכת המזון אלא כשכבר סילק עצמו מן הסעודה של בשר ואלו כאן לא סילקו עצמם מן האכילה אדרבה מכינים עצמם לאכילה אחרת וא"כ ברכת המזון לא מהני כלום נמצא שאין להם על מה שיסמוכו ועושים נגד דברי התלמוד לפי כל הדעות והירא דבר ה' יחדול עצמו מלישב עם שאינן נזהרין בזה במסיבה אחת.

בכור שור חולין קה,א (הוזכר בפ"ש פט,ב) – כתב הט"ז... (ע"כ) זזה אינו, וראיה ממ"ש הטור ושו"ע או"ח סימן רצ"א (ס' ג') דאם נמשכה סעודת שחרית דשבת עד המנחה יברך בהמ"ז ויטול ידיו ויאכל סעודה שלישית אלמא אף על גב דבשעת בהמ"ז היה דעתו לאכול מיד מ"מ מקרי ב' סעודות דברכת המזון מקרי סילוק סעודה אף על גב דדעתו לסעוד אח"כ שנית... איברא דמלשון התוס' שכתבו אם סילק השולחן ובירך ולא כתבו דיסלק השולחן ויברך ומותר לאכול אח"כ משמע דס"ל דלא יפסיק לכתחילה על דעת לאכול גבינה אח"כ נראה דלאו מטעם הט"ז רק דאזלי לשיטתייהו הביאם הב"י או"ח ר"ס רצ"א שכתבו בשם ר"י גבי סעודה שלישית דשבת דאין לחלק סעודה ב' לשנים משום דאסור להרבות בברכות שלא לצורך אבל אנו התם לא קי"ל הכי מטעם דהרא"ש שם דכה"ג לא מיקרי שלא לצורך כיון דבעי לעשות סעודה ג' לצורך שבת וא"כ ה"נ לאו שלא לצורך מקרי כיון שרצונו לאכול גבינה וא"א לו בסעודה זו צריך לפסוק מסעודתו ולעשות סעודה אחרת ואף ע"ג דיש לחלק דשאני גבי שבת דלצורך מצוה הוא ולא סגי בלאו הכי אבל הכא אינו מחויב לאכול גבינה לא ליתנהי ולא ירבה בברכות מ"מ נראה דהמקילין שפיר עבדי דאין לאסור מרבה בברכות כ"א שלא לצורך דאז נראה כמתלווצץ כיון דמברך חנם אבל כל שעושה לצורך אכילתו לאו מרבה בברכות שלא לצורך מקרי... ולכן נלע"ד פשוט שאין למחות ביד המקילין שהביא רמ"א ז"ל דיש להם ע"מ שיסמוכו.

=> **הט"ז** דייק מדברי התוס' שכדי לאכול חלבי אחרי בשר חייבים להתקיים 2 תנאים: 1. סילוק השולחן, דהיינו סילוק את עצמו מהאכילה. 2. ברכה. אך אם רק בירך ולא סיים את הסעודה אלא התכוון לברך על מנת להמשיך בסעודה ולאכול חלבי, אסור. אך הבכור שור כתב שהתוס' הצריך סילוק השולחן רק בגלל שהוא מחמיר בהלכות ברכות וסובר שגם במקרה כזה שיש לו צורך לחלק את הסעודה ולברך, זו ברכה שאינה צריכה, אך מכיוון שבהלכות ברכות אנחנו לא פוסקים כמו התוס' ואנחנו מתירים לברך לצורך כל שהוא - מותר לברך ברכת המזון כדי לאכול מיד אחרי הסעודה חלבי.

⁵ עיין לקמן שיש שכתבו שמקור המנהג לשמור ג' שעות הוא מדעת הסוברים שמחשבים שש שעות לפי שעות זמניות, אך קצת קשה להבין כך, כי גם בימים הקצרים ביותר בחורף שש שעות זמניות יוצאות כ-5 שעות. ובפניני הלכה כתב – ויש מיוצאי אשכנז שנוהגים להמתין שלוש שעות בין אכילת בשר וחלב, סברתם, שמעת שהחלו לאכול שלוש ארוחות ביום, זה הזמן הקצר ביותר שנוהגים להפסיק בין ארוחות.

אמנם כשמעיינים במהרש"ל בפנים רואים שלא רק שראוי לעשות כך אלא שצריך למחות במי שמיקל וישמע לנו, לכן כתב למחות בבני תורה וז"ל **בספר יש"ש ח, ט** – דין כל שיש בו ריח תורה, אם אכל בשר, לא שנא בהמה או חיה או עוף, לא יאכל אחריו גבינה, עד שישהה כשיעור שמזמן סעודת הבקר עד הערב, דהיינו שש שעות. ואיני יודע למה תפסו להקל להתיר בסילק ובירך אפ"ל מיד, שמן הדין היה לנו להמתין מעת לעת, וכ"כ ר"ח ז"ל (רשב"א ק"ה ע"א, ד"ה הא) וז"ל, ולא מצינו מי שהתיר לאכול גבינה אחר בשר בפחות מעת לעת, אלא מר עוקבא דאכל בשר בסעודה אחת ובסעודה אחרת גבינה, ואמר על עצמו דבהא מילתא חלא בר חמרא אנא, וא"א להתיר בפחות מזה, והבשר של בין השניים בשר גמור הוא ע"כ, ודומה לזה כתב הרי"ף. וא"כ למה לנו להקל כ"כ, שלא להמתין לכל הפחות השיעור **כמ"ש הרמב"ם** (המ"א פ"ט הכ"ח). וכן הוא עיקר, שלא להקל מזה כלל, וא"א למחות ביד בני אדם שאינם בני תורה, אבל בבני תורה ראוי למחות בידם, ולגזור בהם, שלא יקילו פחות משש שעות.

וּכְתַב עֲרוֹךְ הַשּׁוֹלְחָן פֶּט, ז – המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל להמתין שש שעות וחלילה לשנות ובזה נאמר פורץ גדר וגו'.

אך בפנה"ל כו, 3 כתב – כיוון שיסוד דין זה מדברי חכמים, ושיטת המקילים כדעת כמה מגדולי הראשונים, ויש ערך בשמירת מנהגים שיסודם איתן, אין ראוי לעודד את הנוהגים להקל לשנות את מנהגם. ונלענ"ד שגם האחרונים שהורו באופן נחרץ לבני אשכנז להמתין שש שעות, התכוונו לבני מקומם במזרח אירופה ולא לבני מערב אירופה שמנהגם המובהק היה להקל. **אמנם הוסיף בהלכה למעלה** – אבל לכל מי שאין למשפחתו מנהג מובהק להקל, נכון שיקפיד לשמור שש שעות כמנהג רוב ישראל.

ב. המנהג לשמור שש שעות

ב"י – כתבו התוספות והרא"ש... והעולם נהגו שלא לאכול גבינה אחר בשר כלל ואפילו אחר בשר עוף וסיים בה הרא"ש ואין לשנות המנהג עד כאן ונראה לי שזה שנהגו העולם שלא לאכול גבינה אחר בשר כלל לא מטעם גדר וסייג הוא שנהגו כן אלא משום דסבירא להו כדעת הרמב"ם שמפרש זהא דאמר רב חסדא אכל בשר אסור לאכול גבינה אפילו בקינוח הפה ובנטילת ידים קאמר וכתב הרשב"א שכן דעת רבינו חננאל ובעל העיטור והר"ן אמר) הכריע שכן דעת הרי"ף (שם). והעולם נהגו כדברי הרמב"ם וכן פסק הרשב"א בתורת הבית (ארוך ב"ג ש"ד פו:) וכתבו הרמב"ם (שם) והרשב"א (שם פז:) ששיעור זה צריך להמתין אפילו אחר בשר עוף. וכ"כ בשו"ע פט, א – אכל בשר, אפילו של חיה ועוף, לא יאכל גבינה אחריו עד שישהה שש שעות.

פנה"ל כו, 3 – ויש הנוהגים להמתין אחר בשר שש שעות ואחר עוף שעה או שלוש או ארבע. וכפי שלמדנו כל אדם רשאי להמשיך במנהג אבותיו.

כתב יש"ש (ח,ט) – נהגו העולם, כפסק ר' משה, שצריך שש שעות, ולא כדברי ר"י שמתיר בסילק ובירך, ומ"מ מודה אני לפי ר"י, שתלוי בסילק ובירך, דאי לא סילק ובירך אפי' כל היום כולו אסור, דהא בעינן סעודה אחרת, והרבה בני אדם מקילין בזה, וטעות הוא בידם. **הובא בש"ך** (ס"ק ה) **וט"ז** (ס"ק ב).

ג. בשר שבין השיניים

(1) עיקר הדין

חולין קה,א – אמר רב חסדא: אכל בשר - אסור לאכול גבינה... אמר ליה רב אחא בר יוסף לרב חסדא: בשר שבין השיניים מהו? קרי עליה: הבשר עודנו בין שיניהם (אלמא מיקרי בשר).

רש"י 'בשר שבין השיניים מהו' – מי חשיב בשר שלא לאכול גבינה עמו עד שיטלנו? =< בשר בין השיניים נחשב בשר, ומשמע שתמיד צריך להסירו גם אם המתין כשיעור, **וכ"כ הטור בדעת רש"י** (שסובר שטעם ההמתנה בגלל שטעמו של הבשר נמשך בפה). **וכ"כ הרא"ש** (חולין ח,ה), **העיטור** (שער א - הכשר הבשר דף יג טור ב) **וכ"כ רשב"א בהידושיו** (אע"פ שלדעתו טעם ההמתנה הוא בגלל בשר שבין השיניים) – ולא יספיק תוך זמן זה קנוח הפה ונט"י לפי שאין הבשר של בין השניים ושל בין החניכים מתעכל בפחות מכן ובשר של בין השיניים בשר הוא דכתיב הבשר עודנו בין שיניהם, ונראין דברי הרב בעל העיטור זצ"ל שכתב **ואם חושש בשר בין שני ואפי' שהה צריך להוציאה**.⁶

הר"ן (על הרי"ף מסכת חולין דף לז עמוד ב) – נראין הדברים שמי שאכל בשר ושהה קצת ואח"כ מצא בשר בין שיניו שאינו צריך שהייה כדי סעודה מאותו זמן שנטל הבשר משם אלא מאכילה ראשונה חשבינן ליה לזמן שהייה ומיהו קנוח הפה מיהת משמע דבעינן.

שו"ע – ואפילו אם שהה כשיעור, אם יש בשר בין השיניים, צריך להסירו. **ומוסכם** (כ"פ פר"ח, פמ"ג, פלתי ועוד).⁷ **והוסיף הרמ"א** (ע"פ הר"ן) שצריך גם להדיח (ולקנח. ש"ך) את פיו לאחר שהסירו.

וכתב יש"ש (ח,ט) – ומ"מ היכא דאין חושש אין צריך לבדוק אחריו אם יש בשר בין שיניו. **וכ"כ פנה"ג** (י), **בית לחם יהודה** (ה), **וכף החיים** (ס"ק טו). **והוסיף בכף החיים** – ולפי זה משמע דמי ששיניו פרודות או שבורות דמסתמא נכנס בהם בשר צריך להסירו.⁸ **וע"פ זה כתב בילקוט יוסף** (פ"ט,ג) – מי שיש לו בפיו פלאטה או גשר ליישור השיניים, מותר לו

⁶ כנראה הוא מבין שהעיכול גורם לכך שהבשר שבין השיניים יתכלה (כפי שכתב הפר"ח בדעת הרמב"ם) או ישתנה עד שלא ניכר שזה בשר אך אם מוצא ממש חתיכת בשר חייב להסיר.

⁷ אמנם **חתם סופר** חולין קה,א כתב הבין שבשר שבין השיניים לא נחשב בשר, וז"ל – בשר שבין השיניים נ"ל מה שבתוך חלל השיניים להחוששים ויש להם חלל להמאכל נסרח ונמאס בתוכו זה אין חשוב בשר כנלע"ד ונ"ל קרא קאמר בעוד הבשר בין שיניהם ימוקו בעונם שיבוא לעולם האחר וחטאם עמם ע"ד ותהי עונתם על עצמותם.

⁸ פנה"ל כו, 5 – נראה שבדיעבד, גם לדעתם מי שאין לו קיסם לחצוץ את שיניו רשאי לאכול חלב אחר שש שעות.

לאכול גבינה אחר אכילת בשר, וכל שכן אחר אכילת תבשיל של בשר, לאחר ששהה שש שעות, ואין צריך להסיר הפלאטה מהשיניים. אך ינקה היטב בין השיניים.⁹

(2) האם לדעת הרמב"ם צריך להסיר בשר שבין השיניים

נחלקו בזה הטור והפר"ח:

טור יו"ד פט – והרמב"ם נתן טעם לשהייה משום בשר שבין השיניים ולפי דבריו לאחר ששהה כשיעור מותר אפילו נשאר בשר בין השיניים.

פר"ח פט,ב – כתב הטור... עד כאן. ולדעתי מה שכתב שלדעת הרב ז"ל אף אם נשאר בשר בין השיניים לאחר שש שעות מותר ליתא, (1) דלא מסתבר דבשר שבין השיניים מתעכלת בשש שעות, (2) ועוד דאמרינן בגמרא [חולין קה, א] אמר ליה רב אחא לרב חסדא בשר שבין השיניים מהו קרי עליה [במדבר יא, לג] הבשר עודנו בין שיניהם כלומר דאלמא מיקרי בשר, ואי בתוך שש שעות מאי קא מבעיא ליה הא סתמא קאמר רב חסדא אכל בשר אסור לאכול גבינה ולא קמפליג בין איכא בשר לבין השיניים או ליכא, אלא משמע דלאחר שש שעות מיבעיא ליה ופשיט ליה דמיקרי בשר, וכן כתב הרא"ש בפסקיו [שם פ"ח סימן ה].

ולכן נראה שהרב כתב שצריך שש שעות מפני הבשר שבין השיניים שאינו סר בקינוח כלומר שלא התירו חכמים אלא אחר גבינה מפני שקצת טעם שנשאר בפה סגי ליה בקינוח מה שאין כן בבשר שנכנס בשיניים, ולא התירו חכמים בחטיטה בשיניים משום דילמא לא יחטט יפה יפה ולפיכך נתנו חכמים שיעור שש שעות דמסתמא מה שנשאר בין השיניים יוצא לחוץ מעט מעט ומסירו ואחר שיעור זה לא חיישינן שנשאר בשר בשיניים, ואם תמצא לומר שנשאר לא חיישינן שיצא חוצה לפיו בעוד שאוכל גבינה, אבל אם מוצא בשר בין השיניים, אף לאחר שש שעות משמע ודאי דבשר הוא וצריך להסירו אף לדעת הרמב"ם.

אמנם אפשר ליישב את דעת הרמב"ם (ע"פ טור) עם הגמרא, לפי מה שכתב המאירי (מגן אבות ענין ט) – רב חסדא אמר בסוגיא זו אכל בשר אסור לאכול גבינה, והרי סתם אמרה לא שנא עוף ולא שנא בהמה ופירושו אף בקינוח. ומה ששאלו רב אחא בשר של בין השנים מהו, שהיה רב אחא סבור שהקנוח מעביר את השמנינות, וא"כ מה לנו אם שעבר את השמנינות ואם לבשר שבין השנים, וכי בשר שבין השנים נקרא בשר, ומתוך שהיה בוש מלהקשות לו אמרה בדרך שאלה (ששאל מה דין בשר שבין השיניים, אך כוונתו באמת לומר וכי בשר שבין השיניים נחשב בשר?), ואף הוא הכיר את כונתו וקרא עליו הבשר עודנו בין שניהם, אלמא שאף של בין השנים נקרא בשר כל שלא שהה כשיעור חמש שעות שהוא שיעור עכול (הפה). ולמדנו מכל מקום שכל בשר במשמע אחר שנאמרה סתם.

⁹ ובהערה שם ביאר: הנה אף שהפלאטה נעשית מברזל שטבעו לבלוע ולהפליט, מכל מקום אין דרך להכניס לפה רותחים ואין בליעה ופליטה אלא בחום שהיד סולדת בו... הרבה בני אדם יש להם שיניים תותבות מזהב ומכסף שהוא בולע ואפילו הכי מעולם לא חששו מלאכול בשר ואחר כך חלב והכי נמי בפלאטה ליישור השיניים.

ובפלתו (פט,ב) **כתב** הסבר אחר מורכב יותר וכתבתי במילים שלי¹⁰ – השאלה בגמרא היא עד מתי בשר שבין השיניים נחשב בשר, כלומר מהו שיעור העיכול בפה שאז כבר הבשר שבין השיניים מעוכל וכבר מותר לאכול חלב? והתשובה היא: כמו אצל המתאווים, שהבשר שבין שיניהם נקרא בשר כאשר הם עוד 'לא זרו מתאוותם' כלומר לא נעשו זרים לתאוותם, עדיין בשר התאווה שאכלו השביע אותם ולא התעוררה להם תאווה לאכול עוד, אך אם כבר תאב לאכול עבר שיעור העיכול במעיים שהוא שש שעות. נמזה למדנו ששיעור העיכול במעיים שווה לשיעור העיכול של הבשר בפה ולכן לאחר שש שעות גם הבשר שבין השיניים עוכל בפה - ומותר לאכול גבינה.¹¹

=> **לדעת הרמב"ם** צריך להמתין שש שעות מפני הבשר שבין השיניים שלא יוצא ע"י קינוח הפה במאכל, ולא התירו חכמים בחטיטה בשיניים שמא לא יחטט יפה (פר"ח) **ונהלקו** מדוע לרמב"ם אחרי שש שעות כבר אין בעיה עם הבשר שבין השיניים:

¹⁰ **ז"ל הפלתי** – בטור... והקשה הפרי חדש הא בגמרא שאל בשר בין שינים מהו, והשיב ליה הבשר עודנו בין שינים וכו', ע"ש. ונראה דמזה ראה וסמך לו' שעות, דהא שיעור בין סעודה לסעודה ו' שעות, והטעם הוא דבתוך כך אין תואב לאכול, אבל כשיעברו ו' שעות תואב לאכול, כמבואר בא"ח (סי' קפ"ד ס"ה, ומג"א ס"ק ט שם) שיעור עיכול, וזהו שאלת הגמרא בין שיניים מהו, עד כמה הזמן להמתין שיהיה כמעוכל, והשיב ליה מקרא דכתיב הבשר עודנו בין שינים וכו', ובתהלים (ע"ח, ל') נאמר לא זרו מתאוותם עוד אכלם בפיהם, ש"מ דעדיין לא נתעכלה, וכ"כ במדרש טרם נתעכלה האכילה, והוא כמבואר בא"ח (שם) שאין תאב לאכול. הרי דהך שיעור דבשר בין שינים, הוא שיעור טרם עיכול האכילה, דאל"כ איך קאמר הקרא סתם הבשר עודנו בין שינים, דמשמע זמן מאוחר, הא היה תיכף קודם עיכול, ועל כרחך צ"ל דזה אחרת היא, דכל זמן העיכול קרוי בשר, ואח"כ לא. ואתי שפיר, וברור.

¹¹ משמע **מספר הכלבו** (סימן קו) שיש שהבינו ששיעור ההמתנה נובע מעיכול הבשר בקיבה, וז"ל – ויש נמנעים מלאכול גבינה בסעודת מנחה של עצרת לפי שהאריכו בתפלה עד חצי היום או קרוב לו ומשם ועד סעודת המנחה ליכא שיעור ששה שעות ויש שאין חוששין לזה כיון שהוא תאב לאכול כבר נתעכל הבשר אך כיון שעיקר השהיה בשביל בשר שבין השיניים ראוי למי שאינו נמנע מהגבינה באותה סעודה לחצות שינוי ולהוציא הבשר קודם שיאכל הגבינה, ואף על פי כן בזמן אחר אין ראוי לסמוך על חציית שינוי אלא בשהות כשיעור. ע"כ. **ולגבי מה שחידש להקל ע"פ זה בחג השבועות** יש שנהגו כך למעשה ונתנו טעמים מדוע הקלו דווקא בשבועות. כ"כ נעם אלימלך (משפטים ד"ה לא תבשל) וזכרון משה (דין כו. תלמיד רמ"א ורש"ל ושמ"ו הרב משה הלפרין) אך רוב האחרונים אסרו (מג"א, חק יעקב ופמ"ג בסימן תצד ומשנה הלכות ז,ע) **יש שלמדו משיטת הפלתי שאם ישן תוך שש שעות מותר לאכול חלב גם אם לא עברו שש שעות:**

דעת קדושים פטב, (בעל אשל אברהם בוטשאטש) – מה שכתבו האחרונים מבשר לחלב מצד לשון חז"ל סעודה לשהות כשיעור עיכול סעודה גדולה, לא שייך בכך שיעור מצומצם כמדת חכמים חסר קורטוב, כי בכך כסעודה המכוון בערך קרוב בכך וביותר בבשר עוף. וע"י שינה בנתיים אולי גם כן צד קולא שעל כל פנים די בפחות שעה או ב' ובמקדש מעט (הערות על דעת קדושים) כתב: וצריך עיון. **וכ"כ יועש אברהם נא** – בחג השבועות רציתי לאכול מאכלי חלב אבל לא עברו עוד שש שעות מאכילת בשר. ושמעתי אומרים כי בחג השבועות מקילים בזה. ושאלתי את רבינו זקני זצ"ל ואמר לי אם ישנת בצהרים יכול אתה לאכול מאכלי חלב. ושמעתי שכן הוראה דודי הגאון הקדוש מו"ר דוב בעריש זצ"ל מביאלא. והתיר לשתות משקה טהע עם חלב בבוקר השכם אף שלא עברו עוד שש שעות מאכילת בשר בערב ובלי ספק קיבל כן מאביו רבינו זקני זצ"ל.

ובזכרון למשה לתלמיד החת"ס (עמ' סה) **כתב** – סיפר לי הה"ג בעהמ"ח ספרי דן מדניאל, שמר זקינו הגאון המקובל מו"ה דניאל פרוסטיץ זצוק"ל הגיד שמרנא ז"ל אמר לו, שבעיינו בהל' בשר וחלב, המציא דבר שמה שפסוק ביו"ד סי' פט לשהות אחר אכילת בשר ששה שעות. דהוא מטעם עד אז זמן העיכול (עי' בפלתי סי' פט) זה לא נאמר רק למי שאוכל ביממא, אמנם כן האוכל בשר בלילה וישן אח"כ אף שלא עברו ששה שעות מעת אכילת הבשר מותר לשתות חלב. באשר ע"י שישן בנתיים ממהר העיכול לבוא, ואחר שביירר מרנא דבר זה הכין לעצמו לאחר שאכל בשר בלילה כלי אשר בו ניתן חלב עם קאפפע לשתות אחר שינה דאיזה שעות ולפני אשמורת הבוקר כאשר קם מרנא ז"ל ללמוד ולקח הכלי אשר הכין ופעל בו הקאפפע לתנו על האור להחם נשבר לו הכלי ונשפך כל הקאפפע לארץ, אז אמר רואה אני שמן השמים אין מסכימים להוראתי זו, אלא לא פליג חכמים בזמן שהיה אחרי בשר כיומם כלילה זמן אל להם.

תשובות והנהגות כרך א סימן תלא – שאלה: אכל בשר בלילה וישן וקם בבוקר ורוצה לשתות קפה עם חלב והוא עדיין קודם שש שעות מה... ושמעתי שאחד מגדולי הוראה בעיה"ק פסק כן הלכה למעשה, ויש לתמוה שלא ראו הספר "זכרון למשה" עם הנהגות הגה"ק ה"ח חתם סופר" זצ"ל שהורה בתחילה להתיר, והכין לעצמו חלב לקפה לשתות בבוקר ונשפך, ומזה הבין שאין הדיון כן לכן מאז פסק דלא פלוג ע"ש, ומי הוא אשר יהיו לפסוק נגד עמוד הוראה כמותו, אבל צ"ב דלא בשמים היא לפסוק הוראות בסימנים מן השמים. ונראה שבעלמא אי אפשר לפסוק ממעשה. ורק ההלכה קובעת. אבל גאוני ישראל בעלי רוח הקודש כמו הגה"ק ה"ח חתם סופר" זצ"ל, הרגישו שזהו סימן, וביירו שוב ההלכה וראו פנים לאסור ולכן שינה פסק דינו, ויש לסמוך עליו. ומסופר על רבינו הגר"א זצ"ל שרצה שבבית מדרשו ישאו כפים כל יום, ובאותו לילה שרצה למחרת לנהוג כן הובל לבית הסוהר על ידי עלילה ופסק מאז שלא לשנות, ותמה הגה"ק רבי ישראל סלנטר זצ"ל הלוא לא בשמים היא ואין להשיג על אותה ומופתים אלא כפי הלכה, אבל לפי דבריו קדושי עליון בעלי רוח הקודש מרגישים אם זהו סימן ורמז, שאז מעינים עוד פעם ההלכה וקובעים הוראה.

לדעת פר"ח במהלך השש שעות מן הסתם מה שנשאר בין השינים יוצא לחוץ מעט מעט ומסירו ואחר שיעור זה לא חיישינן שנשאר בשר בשינים. אך **לדעת המאירי, הטור והפלתי** אחרי שש שעות הבשר שבין השיניים מתעכל וכבר לא נחשב בשר. **והנפק"מ** ביניהם היא במקרה שמצא אחרי שש שעות בשר בין השיניים, **שלדעת הפר"ח** חייב להוציאו מפני שהוא נחשב בשר, **ולדעת המאירי, הטור והפלתי** לא צריך להוציאו מפני שהוא כבר התעכל והוא לא נחשב בשר. אמנם כל זה לדעת הרמב"ם **אבל למעשה** למדנו לעיל שצריך להוציא את הבשר שבין השיניים גם לאחר שש שעות.

(3) בלע את הבשר שבין השיניים

פנה"ל (כו, 5) – בדיעבד אם בלע בשר שהיה תקוע בין שיניו אינו צריך להמתין שש שעות מבליעתו, מפני (1) שטעם הבשר מתפוגג במשך הזמן, ולרמב"ם (עפ"י הטור) אם לאחר שש שעות נותר בשר בשיניו, אין בו איסור, משום שטעמו כבר התפוגג על ידי הנוזלים שבפה. ואף אם נאמר שלפי רש"י אין טעמו מתפוגג, בדיעבד אפשר לסמוך על הרמב"ם, (2) מה עוד שאולי גם לרש"י אחר שכבר המתין שש שעות, אין לחוש לטעם הנמשך מחתיכה קטנה שכזו. (3) ויש לצרף את שיטות הראשונים שמסתפקים בקינוח (לעיל הערה 3). יתר על כן, כמה פוסקים הורו, שאף מי שיש בשיניו חורים וסדקים, שחתיכות בשר עלולות להיתקע בהם, אינו חייב לנקותם בקיסם (חת"ס חולין קה, א). ע"כ. **וכ"פ בספר הכשרות** (פרקי הערה עה) בשם הגר"מ הלברשטאם שאין לבשר כזה משמעות.

ד. הלועס לתינוק והטועם

טור – אכל בשר לא יאכל גבינה... לפי שהבשר מוציא שומן ומושך טעם עד זמן ארוך (**רש"י**) ולפי זה הטעם אם לא אכלו אלא שלעסו לתינוק א"צ להמתין, דכיון שלא אכלו אינו מוציא טעם, **והרמב"ם** נתן טעם לשהייה משום בשר שבין השיניים (שלא סר בקינוח), ולפי דבריו והלועס לתינוק צריך להמתין... וטוב לאחוז בחומרי ב' הטעמים.

שו"ע – והלועס לתינוק צריך להמתין. **וכ"פ רוב האחרונים** (אמנם יש"ש היקל).

פרי מגדים פט, א – ודע דאם לועס לתינוק תבשיל שיש בו שומן לכאורה לכל הפירושים אין צריך להמתין דמושך ליכא כיון דלא אכל ובין שיניים ליכא מכל מקום יש להחמיר להמתין שש שעות משום לא פלוג וישראל קדושים ואין לפרוץ גדר.

כף החיים (ס"ק ד) – ודוקא לועס אבל טעם בלשונו ופלט מיד אין צריך להמתין לכולי עלמא, גם אם לקח חתיכת בשר לתוך פיו ותכף החזירו שלם אין צריך להמתין וכל שכן אם טעם שומן ופלט אין צריך להמתין. (מה"ר שלמה קלוגר הגהות על פרי מגדים שנדפסו מקרוב בסוף האשלי רברבי, זבחי צדק אות ה').

ה. איך מחשבים שש שעות?

רמב"ם – כמו שש שעות. **מאירי** (בית הבחירה חולין קה) – ולא מצינו בשהייה זו פחות משיעור שבין סעודה לסעודה והוא שש שעות או קרוב לזה. **בספר מגן אבות** (למאירי) **ענין ט כתב** – ואנו מחמירים עד שישהא שש שעות או חמש כשיעור שבין סעודה לסעודה... ויראה לי להקל עוד שאף **באכל עוף** תחלה אף על פי שצריך שהיה, אינו צריך שש שעות, אלא כל סעודה לסעודה אפילו בקירוב זמן הואיל וסילק, ועקר שהוא מתעכל בנקל ונפקע שם בשר מעליו.

אך **עיטור וטור** כתבו שש שעות. **וכ"כ שו"ע**.

(1) שעות זמניות או רגילות?

פרי חדש (פ"ט, 1) – לאו דווקא שש שעות כגון בחורף שהימים קצרים כל שאכל בשר בשחר מותר לאכול גבינה בסעודת הצהריים, וכן אם אכל בשר בחצי היום מותר לאכול בערבית אף על גב דליכא בין אכילה לאכילה אלא כמו ד' שעות בקירוב.¹² וזה דבר מוסכם לכולי עלמא, דהא לשון הגמרא [שם] הוי בהא סעודתא הוא דלא אכילנא לסעודתא אחרנא אכילנא משמע דמסעודה לסעודה שפיר דמי ולא קמפליג בין ימים קצרים לימים ארוכים אלא משמע כדכתיבנא. וע"פ זה כתב מזמור לדוד (סימן פ"ט) – מזה נמשך מנהג בכמה מקומות שאין ממתנינים אחר הבשר אלא ג' שעות בקירוב אפי' בקיץ הואיל ואם היה בחורף אז היה כבר זמן סעודה אחריתי ואיכא למימר דלא פלוג רבנן וכיון דהתם באותו זמן שרי ג"כ שרי, דמוכח מדשרי בחורף דבהמשך זמן זה תו אין מושך טעם ויש להם קצת על מה לסמוך.

כנה"ג כתב על דעתם – וטעות הוא בידם... (1) וזה לא פורש בשום ספר. וצ"ל שבכאן אינם שעות זמניות אלא חצי יום מיום הוא י"ב שעות...¹³ (2) בנדון הזה דהטעם הוא מפני שהשומן הוא עדיין מושך טעם עד הזמן הזה לפרש"י ומשום בשר שבין השיניים להרמב"ם, לא מסתבר לומר דבימות החמה מושך זמן ארוך או בשר שבין השיניים עומד שם זמן ארוך מימות הגשמים, הילכך ששה שעות מיום שהוא י"ב שעות בעינן בין בחורף בין בקיץ. וכן נוהגים. וכ"פ פלתי (סימן פ"ט ס"ק א) ודרכי תשובה (סימן פ"ט ס"ק 1) – בחמודי דניאל מזהיר שלא להקל בזה רק להמתין ששה שעות שלימות דוקא.

(2) האם אפשר להקל בתוך שעה שישית?

יביע אומר (א יו"ד ד) – ולולא דמסתפינא הוה אמינא שאם חסר משש שעות פחות מחצי שעה מותר אף לגדולים, שהרי **כתב הרמב"ם** כמו שש שעות... ובזמנים הראשונים לא היה מורה שעות מצוי, ובדאי שהיו מקילים באומדנא. וידוע דכל תוך חצי שעה חשיב סמוך, וכמ"ש רשב"ם פסחים (קז:), אבל יותר מזה חשיב כמופלג, ולכן ה"נ יש להקל בתוך חצי שעה הסמוכה לשש שעות. ובנ"ד לא שייך לומר כמ"ש בכתובות (קד) כל שיעורי חכמים כן הוא, שהרי לא נזכר בגמ' אלא מסעודתא לסעודתא, ועכ"פ בבשר עוף יש להקל בזה, וביחוד כשיש צורך קצת. ומיהו למעשה יש להחמיר בזה. וכמ"ש רבינו ירוחם אות כח דבעינן שישהה לכל הפחות שש שעות. ע"ש. ומיהו המיקל בזה בשעת הדחק יש לו על מה שיסמוך.

¹² קשה, שהרי הפר"ח כתב זאת בארץ ישראל, ולפי שעות זמניות בחורף על שעה היא חמישים דק' 61 שעות זמניות הן 5 שעות.

¹³ המשך דבריו – ונ"ל שלזה כיון ריב"ה (ר' יעקב בעל הטורים) שכתב כשיעור שמזמן סעודת הבקר עד סעודת הערב דהיינו שש שעות, הוצרך לומר דהיינו שש שעות כדי שלא נבין דזמן סעודת הבקר עד סעודת הערב הכל לפי השעה ולפי אורך וקוצר הימים, לזה כתב דהיינו שש שעות כלומר זמן קצוב ומוגבל שש שעות מיום השוה ללילה.

וע"פ זה כתב בילקוט יוסף – לכתחילה אין לאכול מאכלי חלב לאחר שאכלו מאכלי בשר, עד שיעברו שש שעות בדיוק. אפילו אם אכל בשר חיה ועוף. ומכל מקום במקום צורך יכול לאכול מאכלי חלב אחר חמש שעות ומחצה, וכגון בישיבות הקדושות בימים שקיים שעון קיץ ולצורך סדרי הישיבה הוצרכו לקבוע ארוחת ערב אחר חמש שעות ומחצה מאכילת הבשר, יש להקל בזה אף לכתחלה, שגם זה נחשב במקום צורך לתועלת סדרי הישיבה. וכן במחנות הצבא דאפשר להקל אף אחר חמש שעות ומחצה, דזה בכלל מקום צורך שיש להקל בו. ובבשר עוף יש להקל בזה יותר בפשיטות, כשהוא צריך לדבר.

הגר"מ אליהו (מאמר מרדכי ח"ב סימן ג-ד. שו"ת הרה"ר ח"א עמ' 400) – אין שום מקום להקל אפי' לבעלי בתים, וכ"ש לבני תורה. ובפרט בישיבה שבה מגדלים תלמידי חכמים שיחנכו את הדורות הבאים, ואחד מדרכי החינוך הוא להקפיד על דבר שיעשה לפי ההלכה ולא לחפש קולות. ואם סדרי הישיבה והלימוד משתבשים בגלל זה, כך היא דרכה של תורה, שעם כל השיבושים והעכובים ממשיכים ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

פנה"ל כו, ג – לדעת רבים מהאחרונים, חובה לדקדק שיעברו שש שעות שלימות. וכן נראה, מפני שמאז שהשעונים נעשו נפוצים וסדר היום נקבע לפי זמנים מדויקים, גם את דברי הראשונים שאמרו להמתין כשש שעות יש לקיים במדויק. מעבר לכך, הרי למדנו שבפועל רוב האנשים נהגו להמתין כשמונה שעות בין הסעודות (שבת י, א), ואף מי שהיה מאחר לאכול את סעודת הבוקר, המתין כשש שעות ויותר עד סעודת הערב, וממילא אין להקל בפחות משש שעות. אמנם בשעת הצורך אפשר להקל אחר חמש שעות וחצי, ובשעת הדחק אפשר להקל אף לאחר שיעברו יותר מחמש שעות. והרציה להקל לכתחילה אחר יותר מחמש שעות, יש לו על מה לסמוך. והמהדרים מחמירים להמתין גם בשעת הדחק שש שעות שלמות.

(3) ממת' מחשבים את זמן ההמתנה

ערוה"ש – ודע שההמתנה שש שעות הוא מסוף הסעודה של בשר עד תחלת הסעודה של חלב ואף אם בעת התחלת הסעודה לא יאכל חלב או שבסוף סעודת הבשר לא אכל בשר מפני שבגמ' הקפידו מסעודה לסעודה. **דרכי תשובה** (פ, טז) – עד שישהה שש שעות. ר"ל מסוף אכילת בשר עד תחלת סעודת הגבינה. דגול מרבבה עיין שם.¹⁴ **וכ"פ בדי השולחן** (ז, יג. וביאורים ד"ה שישהה) ודחה את דברי ערוה"ש – ומה שדקדק בערוה"ש מלשון הגמרא דאמר מסעודה לסעודה נראה לדחות דהא בלא זה צריך לומר דלאו ממש מסעודה לסעודה קאמר דהא אמרת שצריך להמתין ו' שעות אבל פחות מזה אסור אף שהוא סעודה אחרת אלא מסעודה לסעודה ר"ל כשיעור שמסעודה לסעודה... וכיון דרק שיעורא קאמר יכול להתפרש שפיר לענין אכילת הבשר ואכילת החלב עצמם ולא לענין שאר דברים שאכל בינתיים. וכ"פ פנה"ל.

¹⁴ ז"ל דגול מרבבה (הובא באוצר המפרשים אות א) – דאין צריך שהייה שש שעות מאותו זמן שמסירו (משיניו), אלא מאכילה (ש"ך ס"ק ג') מכאן משמע להדיא דשש שעות היינו מסוף אכילת הבשר עד תחלת סעודת הגבינה, שהרי מדהוצרך לפרש שאין צריך להמתין משעת הסרה, משמע אבל מסוף אכילה על כל פנים צריך להמתין. וכן מוכח בשורש הדין שבגמרא 'ואילו אנא בסעודה אחריתא אכילנא', וכתב הרמב"ם שהוא כמו שש שעות, והנה לא מצינו מאיזה מקום למד הרמב"ם שהוא שש שעות והלחם משנה פירש הדבר, דמר עוקבא שאמר בסעודה אחריתא תלמיד חכם הוה זמן סעודה שלו בשעה ששית והמתין עד הערב. והרי סעודת תלמיד חכם היינו בשעה ששית, משמע לי שהתחלת הסעודה היא בשעה ששית... א"כ זמן סעודה היא בשעה ששית ומסוף הסעודה עד הערב שש שעות.

ו. מתי אפשר להקל?

פסק (1)

דרכי תשובה (סימן פט) – ע' ביד יהודה בפיה"א ובפיה"ק ריש סי' זה שכל דביש לו ספק אם יש שש שעות צריך להחמיר ולהמתין עד שיהא ודאי שש שעות ואין מקילין מטעם ספיקא דרבנן כיון דהוי דבר שיש לו מתירין עיין שם **אולם לפמ"ש הפת"ש** להלן סי' ק"ב סק"ו בשם הצ"צ והצל"ח דדוקא בדבר שאם יעשנה היום לא יעשנה למחר שייך דשיל"מ ע"כ ובדברינו שם (ס"ק ל"ז) ממילא הכא לא שייך ענין דשיל"מ דהא יכול לאכול גבינה עתה וגם לאחר ששה שעות וצ"ע שוב ראיתי בס' **דלתי תשובה** שהעתיק שם תשובה מרב א' שהעלה להקל בזה מטעם ס"ס שמא העיקר כהפוסקים שא"צ להמתין שש שעות ואת"ל דצריך להמתין שמא כבר עבר ששה שעות וא"ל דהוי דבר שיש לו מתירין ולכמה פוסקים לא מהני ס"ס בדבר שיל"מ דהא ודאי ליתא דהא הכא עיקר הספק הוא הזמן והזמן הזה לא יבא לידי היתר לעולם ולא דמי לספק ביצה שנולדה ביום טוב דהתם הוי עיקר הספק על הביצה ועיי"ש בדברי המחבר דלתי תשובה שגם הוא כתב כמה טעמים לזה דלא שייך דין דשיל"מ ע"כ יש להקל בזה עיין שם ועי' בס' דברי שאול ויוסף דעת שמצדד ג"כ להקל בספק זה אם עבר ששה שעות עיין שם.

≤ לדעת יד יהודה אם יש ספק אם עברו שש שעות צריך להחמיר עד שתהיה לו ודאות שעברו שש שעות, שאע"פ שזה דין דרבנן וספק דרבנן לקולא, כאן לא אומרים כך מפני שזה דבר שיש לו מתירין, כלומר דבר שיש לו היתר לאחר זמן ממילא, וחכמים אסרו דבר שיש לו מתירין אפילו במקרה של ספק דרבנן, מפני שעדיף לאכול בהיתר גמור ולא לסמוך על ספק או ביטול.

אך לדעת רוב האחרונים מותר לאכול חלב במקרה שהוא מסתפק אם עברו שש שעות, מפני:

א. הדין של דבר שיש לו מתירין לא שייך כאן, כי רק במקרה שלא אפסיד את הדבר שאני מסתפק לגביו החמירו חכמים, כגון ביצה שנולדה ביו"ט שיש לגביה ספק, שחכמים אמרו שמכיוון שאתה יכול לאוכלה מחר עדיף שתאכל אותה מחר ולא ביו"ט מפני שבכל מקרה אתה לא מפסיד את הביצה. אך כאן אפסיד את מה שאני מסתפק לגביו, שהרי אני מסתפק לגבי הזמן, האם בזמן הזה מותר לי לאכול חלב ואם אחמיר ואמתין נמצא שהפסדתי את הזמן שהייתי מסופק לגביו.

ב. יש כאן ספק ספיקא בדרבנן, ספק אם עברו שש שעות, וגם אם לא עברו אולי הלכה כדעת המקילים שלא צריך להמתין שש שעות, ואף בדבר שיש לו מתירין יש אומרים שמועיל ס"ס.

(2) חולה, מעוברת, יולדת ומניקה

* חולה

חתם סופר יו"ד ב עג – מימי חלב אחר שהוסר כל האוכל נהי דנאסר נמי מדרבנן אבל כבר קלישי לי' איסורא ופשיטא דאין להחמיר לחולי קצת אחר אכילת בשר בשיהוי שעה.

ערוך השולחן – נ"ל באדם שאינו בריא שצווהו הרופאים לשתות חלב יכול לסמוך על דיעה זו בהמתנת שעה ובהדחת פיו אף שאין בו סכנה וכן נער או נערה כחושים ורפואתם לשתות חלב די להם בהמתנת שעה. **וכ"פ פנה"ל** כו,ח.

* מעוברת ומניקה

שו"ת שלמת חיים (יורה דעה סימן יא) – אם צריכה לכך פשיטא שראוי להקל תוך ל', ואפשר אפילו כ"ז שמינקת או מעוברת אם מרגיש שצריכה כמו לענין תענית חוץ מת"ב. **וכ"פ ילקוט יוסף** – יולדת כל שלושים יום, וכן מעוברת שיש לה צער בימי עיבורה, דינה כחולה, ויכולה להקל כנז'. ואם היא מניקה וצריכה לחלב, יכולה להקל לאכול חלב אחר שעה מאכילת הבשר, גם אחר ל' יום.

נלע"ד שאין להקל סתם כך בלי שום צורך, שהרי בד"כ אין צורך לאכול דווקא משהו חלבי, אך אם לדוג' מעוברת מרגישה בחילה, או טעם רע בפה והיא מרגישה שרק דבר חלבי יעביר לה את הצער – מותר לה להקל.

(3) בירך על מאכל חלבי תוך שש שעות

יביע אומר (ב י"ד ה) – נשאלתי במי שאכל בשר ואחר שעה או יותר שכח ובירך על מאכלי חלב, אם מותר לטעום קצת בכדי שלא תהיה ברכתו לבטלה.

(א) לכאורה נראה שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים, אם איסור ברכה לבטלה הוי מדאורייתא, וילפינן לה מדכתיב לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא (ברכות לג) או אין איסור זה אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא. שלדעת הרמב"ם וסיעתו שאיסור זה מן התורה, וכן פסק מרן בש"ע א"ח (סי' רטו), צריך לטעום מעט ממאכלי החלב, כיון שאין איסור בזה מן התורה, שדרך בישול אסרה תורה. וע' בחולין (קד:). אבל לדעת התוס' (ר"ה לג) וסיעתם הואיל וגם איסור ברכה לבטלה אינו אלא מדרבנן, אדרבה יותר נכון שלא לעבור על אכילת החלב אחר בשר, מפני שהוא עושה מעשה. משא"כ על איסור ברכה לבטלה שכבר בירך אינו עושה מעשה. ושוא"ת =ושב ואל תעשה= עדיף. ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד מבלי לטעום. וכמ"ש באו"ח (ס"ס רו). אכן אחר התבוננות נראה לומר שאף לדעת התוס' וסיעתם יש לטעום קצת בכדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. הואיל ודעת התוס' חולין (קה) שאין צורך להמתין אחר אכילת בשר ו' שעות, אלא אף לאלתר מותר לאכול חלב, כל שסילק השלחן ובירך. וכ"כ המרדכי בשם ראבי"ה. והר"א ממיץ בס' יראים (סי' קמט). וכ"כ הרז"ה בעל המאור (ר"פ כ"ה), ושכן נהגו כל חכמי צרפת. ע"ש. וכן דעת גאון הובא בתה"א (דף פג ע"א). וכ"כ הרא"ה (שם). ע"ש. ומכיון שדעת הרבה פוסקים להקל אף לכתחלה, אף על פי שאנו נוהגים כד' הרמב"ם וסיעתו, וכמו שפסק מרן (סי' פט). מ"מ י"ל שבמקום איסור ברכה לבטלה אפשר להקל לטעום. דהו"ל ספק וודאי, ואין ספק (איסור אכילת חלב אחר בשר) מוציא מידי ודאי. **וכ"פ פנה"ל** לגבי מי שבירך על חלב בתוך שש שעות.¹⁵

¹⁵ ובסוף התשובה כתב שגם בתענית דרבנן יטעם מעט, אך בפניו הלכה זמנים ז, וכתב שלמעשה אם בירך על מאכל בתענית לא יאכל. וביאר בהערה שם – רוב הראשונים סוברים שברכה לבטלה איסור מדברי חכמים. ועוד, שהצומות מדברי קבלה, וי"א שדברי קבלה כמצווה דאורייתא. ועוד, שאולי יש בתעניות צד דאורייתא מצד שהם כנדר, ועוד, שמוטב לעבור בשב ואל תעשה מאשר בקום עשה. וכן פסקו דעת תורה תקסח, א, שעת"א. וכיוצא בזה פסק במ"ב תקטו, ה, שאם ברך ביו"ט על מאכל מוקצה, לא יאכל אותו.

=> בירך על מאכל חלבי בתוך שש שעות נכנס לבעיה, שמצד אחד אם יאכל עובר על גזירת חכמים להמתין שש שעות, ומצד שני אם לא יאכל יעבור על איסור ברכה לבטלה, שלדעת רמב"ם וש"ע אסור מהתורה ולדעת התוס' אסור מדרבנן. להלכה צריך לאכול מעט מפני ש:

- א. לדעת רמב"ם וש"ע ברכה לבטלה אסורה מהתורה וברור שעדיף לעבור על איסור דרבנן ולהינצל מאיסור תורה.
- ב. גם לדעת התוס' עדיף לאכול, שאע"פ שהוא עובר בזה איסור דרבנן בקום עשה, אין זה איסור דרבנן גמור מפני שיש ראשונים רבים שסוברים שלא צריך להמתין שש שעות.

(4) קטנים

● הקדמה - איסור ספיה וחינוך

1. איסור ספיה:

יבמות קיג,ב – לא יאמר אדם לתינוק הבא לי מפתח הבא לי חותם (דרך רה"ר), אלא מניחו תולש, מניחו זורק!... תא שמע: יונק תינוק והולך מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה, ואין חוששין ביונק שקץ (מפני שיש בזה פיקוח נפש ש'סתם תינוק מסוכן אצל חלב), ולא יאכילנו נבלות וטרפות שקצים ורמשים... ת"ש: לא תאכלום כי שקץ הם (קרא יתירא הוא דהא כתיבי אזהרות הרבה בשרצים) - לא תאכילום, להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו לא תאכלו! לא, דלא ליספו ליה בידים (וכן למדו שם באופן דומה באיסור שרצים וטומאת כהנים).

=> אסור מהתורה לגדולים לספות (להאכיל) קטנים מאכל אסור מהתורה בידיים. ואיסור זה הוא אף בתינוק בן יומו, ולא רק להאכיל בידיים, אלא אף לצוות את קטן לעשות איסור - אסור. לכן אסור להאכיל קטנים בשר בהמה טהורה וחלב טהורה שהתבשלו יחד.

לגבי איסור דרבנן (כגון עוף בחלב או בשר בהמה בחלב לא מבושלים) י"א (רשב"א ור"ן) שאין איסור ספיה, אך כדי שהקטן לא יבוא להתרגל ('דלמא אתי למסרך') אסרו חכמים להאכילו, ורק כאשר יש בזה צורך ממשי לקטן מותר. אך רוב הראשונים והאחרונים חלקו על היתר זה וכתבו שגם באיסור דרבנן יש איסור ספיה וכ"כ שו"ע (שמג,א), אך בשעת הדחק סומכים על המקילים (פנה"ל שבת כד,ה).

אכילת היתר בזמן האסור: איסור ספיה רק באיסור עצמי, כמו שרצים, דם וטומאה, שמהם למדו איסור ספיה. לכן מותר להאכיל קטנים ביום הכיפורים, אמנם חכמים גזרו איסור ספיה מדבריהם על דברים שאינם לצורך גידולם של הקטנים (כמו נעילת הסנדל).¹⁶

2. חינוך:

סוכה מב,א – תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית. לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. => חייבו חכמים את האב לחנך את בנו למצוות עשה מזמן שהבן יכול לקיים בעצמו את המצווה.

¹⁶ כ"כ מאירי (עירובין מ,ב) ור"ת (בספר הישר חלק התשובות סימן נב,ב). וכ"כ בהגהות אמרי מבשר (על תוס' והרא"ש), חלקת יואב (או"ח סי' א) וחזון יחזקאל (יומא פ"ד ה"א).

לגבי חינוך למצוות לא תעשה י"א (יראים נא, תה"ד צד) שאין מצווה לחנך, אך רוב הראשונים סוברים שיש מצווה לחנך, וכן מוסכם על האחרונים שחייב האב להפריש את בנו מגיל שמבין אסור ומותר שהוא בערך גיל 3. ומצוות חינוך היא גם במצוות דרבנן.

● ספיה וחינוך בהמתנה בין בשר וחלב

לכאורה הסיבה העיקרית להקל בדין זה היא, שבדין המתנה יש מחלוקת ורבים מהראשונים אומרים שאין חובה להמתין ומספיק קינוח והדחה, ומכיוון שעצם הדין הוא ספק דרבנן והחובה לחנך את הילדים מדרבנן מסתבר שאפשר להקל כשיש צורך.¹⁷

וכדי לחזק את ההיתר אפשר לצרף את הספקות שיש במצוות חינוך וספיה בדרבנן: ש"א שאין מצווה לחנך לאיסורים (מצוות לא תעשה) ולגבי ספיה י"א שאין ספיה בדרבנן כשיש צורך ממשי לקטן (אמנם לפי דעה זו עדיין יהיה איסור ספיה בדבר שאין בו צורך ממשי כמו ממתקים חלביים).¹⁸

ויש שצירפו סברות נוספות להקל, אמנם נלע"ד שהם לא כ"כ חזקות.¹⁹

¹⁷ סברה דומה כתב הבית יוסף (רסו) כדי ליישב את המנהג לעשות קידוש בשבת בבוקר בבית הכנסת ולתת לקטן לשתות מהיין, שלכאורה קשה, הרי הקידוש שלא במקום סעודה ואסור לשתות את היין, ז"ל הב"י – ולדברי האומרים דאפילו איסורי דרבנן לא ספינן להו לקטנים בידיהם כמו שאכתוב בסימן שמ"ג, אפשר דכיון שיש מתירין לשתות בבית הכנסת אפילו לגדולים אף על פי שהגדולים נוהגים כדברי האוסרים מכל מקום לא חשיב איסור כולי האי שיאסר להשקותו לקטנים (אח"כ כתב תירוצו נוסף).

¹⁸ מצאנו סיוע להקל (לפחות בקטן בן שש' החוזר מבית הספר) מהפסיקתא רבתי (פיסקא כה - עשר תעשר) – נתן תורה לישראל, והם כופרים בלא יהיה לך (שמות כ' ג'), לסוף ארבעים יום התחילו המלאכים אומרים לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע לא כך אמרנו לך לא נתן את התורה להם, לפיכך כשביקש הקדוש ברוך הוא לכתוב אותם להם שנית, לא היו המלאכים מניחים אותו, אומר להם הקדוש ברוך הוא אתם הם שמקיימים את התורה? תינוק הגמול בישראל מקיימה יותר מכם, יוצא מבית הספר אם היה לו לאכול בשר וחלב, איפשר לו לאכול חלב עד שירחץ ידיו מן הבשר. ואתם כשנשלחתם אצל אברהם הביא לפניכם בשר וחלב כאחת ואכלתם, שנאמר 'ויקח חמאה וחלב וכן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם'.

וכתב המאירי (חולין קה,א) – מה שהביאו הם (הסוברים שלא צריך שש שעות אלא מספיק קינוח והדחה בין בשר וגבינה) ראה לדעתם ממה שאמרו בפסיקתא בפרשת עשר תעשר שאמר הקדוש ברוך הוא למלאכים תינוק שבישראל מקיים את התורה יותר מכם שאם באים לאכול בשר בחלב אינו אוכל מן החלב עד שרחץ ידיו מן הבשר, אינו כלום חזק דאין משיבין בהגדות ועוד דההיא בקטן נאמרה ודרך חנוך. הסברות הנוספות:¹⁹

1. בתשובות והנהגות (א,תלה) הבין שאכילת מאכלי חלב בתוך שש שעות זו אכילת היתר בזמן אסור שאין בה איסור ספיה (אמנם אין מכאן הוכחה שאין מצווה על האב לחנך את בנו). ז"ל – אינו בגדר אכילת איסור אלא דין הרחקה, ואף להרמב"ם שאפשר שמשוהו בשר נשאר בין השיניים והתינוק יאכלנו עם חלב... מ"מ הלוא המאכיל לא נותן מה שבין השיניים ולא מתכוון לכך, ואין בזה לא תאכילום, דלא דמי לאכילת נבילה.

גם ביבי"א (ח"א יו"ד ד) סבר כך בהתחלה, אך בסוף דבריו חזר בו – ושוב בינותי שיש לומר בנ"ד דלא חשיב כל כך כדין מאכל היתר ורק השעה אוסרתו, שהואיל ואכילת מאכלי חלב אחר בשר אסורה מטעם הבשר שבין השיניים, וכמ"ש הרמב"ם (בספ"ט מה' מ"א), או מטעם שהבשר מוציא שומן ונדבק בפה ומאריך בטעמו כל שש שעות, וכמ"ש רש"י (חולין קה), נמצא שבשעה שאוכל מאכלי החלב אחר הבשר, יש כאן איסור תערובת של בשר בחלב מדרבנן. וכן מצאתי בשו"ת זכר יהוסף (חאו"ח ס"ס קצו) שהעיר כן.

2. ביבי"א שם כתב שקטן נחשב כחולה שאין בו סכנה שמוותר לעשות עבורו איסורי דרבנן, ז"ל – וכ"כ עוד הרמ"א (סי' שכח סי"ז) שמוותר לומר לעכו"ם לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול דסתם צרכי קטן כחולה שאב"ס דמי... והנה כ' בזבחי צדק (סי' פט ס"ק יא), שאע"פ שאנחנו קבלנו הוראות מן ז"ל וצריך לשהות שש שעות, מ"מ לצורך חולי קצת נראה פשוט להתיר לאכול מאכלי חלב אפי' אחר בשר בהמה, אחר שימתין שעה אחת כדברי הרמ"א. חכמת אדם. ע"כ. וכיו"ב כ' הגרי"א בס' בן איש חי ש"ב (פ' שלח לך אות יא). ע"ש. וכן פסק בשו"ת שואל ונשאל (חיו"ד סימן נח). ע"ש... ומעתה ודאי שיש להקל ג"כ לקטנים, דלא גריעי מאדם שהוא חולה קצת. (ואף לקטנים שהם בגיל יותר משש שנים, בזה יכולים להקל להם). וכ"פ בערוך השלחן. וביחוד בזמננו זה שירדה חולשה לעולם באופן נורא. וכ"ש לקטנים, דבדואי דחשיבי כחולים. ע"כ.

אמנם בערוך השולחן (פטו,ז) כתב – ונ"ל באדם שאינו בריא שצוהו הרופאים לשתות חלב יכול לסמוך על דיעה זו בהמתנת שעה ובהדחת פיו אף שאין בו סכנה וכן נער או נערה כחושים ורפואתם לשתות חלב די להם בהמתנת שעה. ע"כ. משמע דווקא אם הם כחושים ורפואתם לשתות חלב. אך סתם כך אין להתיר.

בפועל פעמים רבות יש צורך להאכיל קטנים מאכלי חלב מפני שההפרש בין ארוחת הצהריים לארוחת הערב הוא פחות משש שעות. ומצד שני נכון לחנכם לאיסור בשר וחלב. ולכן **נחלקו האחרונים בהדרכה למעשה:**

יביע אומר (ח"א יו"ד ד) – אשר ע"כ נראה לפע"ד שאפשר לסמוך ולהקל אחר שעה עם קינוח והדחה, וכ"ש אחר בשר עוף. **ובהליכות עולם** (ח"ז עמ' מב) **כתב** – חולה אפילו אין בו סכנה די לו להמתין שעה אחת בין אכילת בשר לגבינה ואין צריך להמתין שש שעות. וכן הדין לקטנים עד גיל תשע שאפשר להקל להם בהמתנת שעה אחת ואפשר עוד להקל בזה לקטנים עד לשנה אחת קודם בר מצוה. וביב"א (ה"ג יו"ד ג) **סייג את דבריו** – והנה כל נושא דברינו בתשו' יביע אומר ח"א (סי' ד) בדין זה להתיר לקטנים מאכלי חלב אחר בשר תוך שש שעות, מיירי שאוכל מאכל חיוני לסעודה. אבל לחלק לתינוקות ממתקים ושקולד שיש בהם תערובת חלב, בודאי שאין להתיר תוך שש שעות למאכלי בשר. ומיהו גם בזה. נראה שיש מקום לחלק בין תינוק שהוא בר הבנה, לתינוק שאינו בר הבנה.

אך בפנה"ל (כשרות כז, ט) **כתב שנכון כשאפשר** לחנכם בהדרגה לפי כוחותיהם והבנתם, שככל שהילד גדל יש פחות צורך להקל וראוי לחנכו להקפיד יותר. **וכ"כ פנה"ל** (כשרות כז, ט):

(1) **תינוקות שעוד לא מבינים** את ההבדל שבין בשר לחלב – מותר להאכיל חלב לאחר בשר, ובלבד שינקו את פיהם וידיהם משאריות הבשר, כדי שלא יאכילום בשר וחלב יחד.

(2) כאשר התינוקות מתחילים להבין את ההבדל שבין בשר לחלב, אבל עדיין לא הגיעו לגיל שבו הם מסוגלים להבחין בין זמנים ארוכים לקצרים, **בערך בין גיל שלוש לחמש**, נכון כשאפשר, שימתינו כשעה בין בשר לחלב. וכאשר יש צורך להאכילם חלב כדי שילכו לישון או כדי שלא יבכו, אפשר לשטוף את פיהם וידיהם ולהאכילם חלב בלא להמתין שעה.

(3) מעת שיגיעו לגיל שבו הם מסוגלים להבחין מעט בזמנים, **בסביבות גיל חמש או שש**, צריך להתחיל להרגילם להפסיק בין אכילת בשר לחלב. וכיוון שפעמים רבות זמן הארוחה הבאה שלהם הוא לפני שיעברו שש שעות מאכילת הבשר, אפשר להסתפק להרגילם להמתין כשלוש שעות.

(4) **מעת שיגיעו לגיל תשע או עשר**, כיוון שהם כבר יודעים לחשב את השעות ומסוגלים להמתין יותר זמן בין הארוחות, נכון כשאפשר להרגילם להמתין כשש שעות. ובשעת הצורך, כגון שהם אוכלים עם אחיהם הקטנים, וקשה להאכילם אחר כך, אפשר שימתינו רק שלוש שעות בין הסעודות. ורק כשנה לפני שיגיעו למצוות, יתרגלו להמתין שש שעות.²⁰

²⁰ **והוסיף בהערה** – אפשר להקל בשעת הצורך לכל קטן עד סמוך לגיל מצוות שימתין שעה בלבד. לסיכום: מצווה לחנך את הקטן להמתין בין בשר לחלב, ובמשך השנים להתקדם עד שמירת שש שעות (לרוב ישראל שנוהגים כן). וכיוון שמדובר בתהליך שתלוי במרכיבים רבים, יש בדין זה הכוונה כללית, שיש לפעול על פיה בגמישות לפי המצב. ראשית, יש להתחשב במצבו הגופני והנפשי של הילד, שאינו דומה ילד בריא לחלש, וילד אמין למפונק. מצוות החינוך תלויה גם באופיים של ההורים, שמצווה על כל הורה לחנך לפי אופיו, ויש שנוטים לקפדנות ויש לוותרנות. המצווה תלויה גם בסדרי הבית, שאם יש שם ילדים קטנים, הארוחות סמוכות יותר, ויש יותר צורך להקל. לפיכך, לא ניתן לקבוע גדרים ברורים אלא כיוונים עקרוניים, ולכן ההלכה נוסחה בלשון 'נכון' ו'ראוי'. וכן מצונו ברוב הפוסקים הדרכות כלליות, ובין אלו שפרטו נאמרו הדרכות שונות, שנבעות בעיקר מהשוני בדפוסי החיים. יש להוסיף שבסדר ההתקדמות נכון להתחשב בדעות הפוסקים, וכאשר אפשר שומרים שעה, וכאשר אפשר שומרים שלוש שעות, וכאשר אפשר שש שעות.